

תשובה בענייני שמייטה מכתב יד, מיוחסת לרבי יוסף קורקוס או לרדב"ז

הקדמה

א. התשובה המתפרסמת בזה נמצאת בכתב יד הנמצא כיום בבית הספרים הלאומי בירושלים, ומספרו 2001 8°. כתב יד זה הוא קובץ גדול של שו"ת ופסקים מחכמי ארץ ישראל, תורכיה, מצרים ואיטליה, מהמאות השש עשרה והשבע עשרה. מכתב יד זה הועתקו 277 תשובות לכתב יד אחר, הנודע משום כך בשם "זרע¹ אנשים", והוא נמצא כיום בספריית הרבי מליובביץ' בניו יורק; לפני למעלה ממאה שנים הדפיס ממנו ר' דוד פרנקל 71 תשובות.²

כאמור, כתב היד הראשון הוא קובץ גדול מאוד, ומכיל תשובות רבות. כתב יד זה מתואר במפורט בקטלוג של בית הספרים הלאומי בירושלים, וזוהו בו כל המשיבים. אכן נמצאות בו תשובות שאינן חתומות, ואין לדעת מי המשיב. בדפים 446-455 נמצאות שבע תשובות שנכתבו ע"י אותו מעתיק, וכולן אינן חתומות. קבוצה זו אינה נכללת בתיאור כתב היד של בית הספרים, כנראה משום שאין ידועה זהות המשיב (או המשיבים). מתוך התשובות הללו פרסמתי לפני מספר חודשים תשובה אחת העוסקת בפורים של מוקפים שחל להיות בשבת.³ באותו פרסום כתבתי כי נראה לי שהמשיב בקבוצה זו הוא הרדב"ז, כיון ששתי תשובות מתוך אותה קבוצה נמצאות בשו"ת הרדב"ז, שם הן נדפסו בצורה מקוצרת. עוד הוספתי שם כי ודאי הוא שהמשיב הוא בן זמנו של מרן ר"י קארו, שהרי באותה תשובה שפרסמתי הוא מזכירו בברכת החיים.⁴ קביעה זו אמנם אין בה כדי לקבוע מי הוא המשיב, אבל

1 רע"ז, 277.

2 זרע אנשים, הוסיאטין, תרס"ב. המהדיר פיענח את חתימות המשיבים, וכתב מעט פרטים הן עליהם והן על התשובות.

3 'תשובה כתב יד המיוחסת לרדב"ז בענין פורים של מוקפים שחל בשבת', מוריה שלז-שלח (אדר שני תשס"ח) עמ' כא-כט.

4 כאן אוסיף עוד הערה שנשמטה שם. ר' חח"מ בשדי חמד, כללי הפוסקים סי' יג אות ת, כתב בשם שו"ת שמש צדקה יו"ד ריש סי' לג בהגה [מאת הרב בן המחבר], כי הרדב"ז לעולם אינו מביא את הב"י, כי לפי סדר הזמנים לא ראה הרדב"ז חיבור הב"י. אבל ר' חח"מ דחה את דבריו, שהרי בברכי יוסף, יו"ד סי' שצג אות ב, כתב שבתשובות הרדב"ז

היא מסייעת בידינו לקבוע את זמנו, ויש בכך משום אישור מסוים לקביעה שהמשיב הוא הרדב"ז.

בתשובה שלפנינו, שגם היא מאותה קבוצת תשובות, אין אנו יכולים לקבוע את זמנו של המשיב, אבל אנו יכולים לקבוע בענין מקומו כי הוא אינו בן ארץ ישראל, כיון שהוא כותב בתשובתו: "וגם כי הם דינים בלתי נהוגים אצלינו, ומעט מתעסקים בהם". גם עובדה זו מתאימה למה שהנחנו כי המשיב הוא הרדב"ז, שהרי הוא ישב במצרים.⁵

ואכן יש הקבלה בין האמור בתשובה שלפנינו לבין דברי הרדב"ז בפירושו להל' שמיטה פ"ד הכ"ט. וכך נאמר שם:

מבואר דלא שייך גזירה בשל גוי, ומ"ש רבינו בפירוש המשנה לא נאכל ולא נעבד ואם תיעבד ע"י אחר אסור לאכול ממה שתוציא, ע"כ איירי בשנעבדה באיסור כגון ישראל, אבל אם עבדה הגוי, גוי לא נצטווה ולפיכך מותר לאוכלו, הילכך אם עבדה ישראל אע"פ שהיא של גוי כיון שנעשה איסור בעבודתה אין אוכלין את פירותיה, ומדיהיב רבינו טעמא שלא גזרו על הספיחים משמע דפסק כמ"ד אין קנין לגוי בא"י, ופלוגתא היא בפרק השולח, וכ"כ בפ"ק דתרומות גוי שקנה קרקע בא"י לא הפקיעה מן המצות הילכך פירותיו מותרין שהרי לא נעשה בהם איסור, וספיחין מותרין שהרי לא גזרו עליהם. וזה דרך נכון לקיים דברי רבינו, ולא כמו שכתב בעל הכפתור ופרח עיין בפמ"ז... מ"מ צריך לאכלן בקדושת שביעית... יש לזהר לנהוג קדושת שביעית בפירות הנלקחים מן הגוים...

וכן יש הקבלה בתשובה שלפנינו לבין האמור בפירושו להל' תרומות פ"א ה"י. וכך נאמר שם:

פרק השולח הוי פלוגתא דאמוראי ומשמע דתנאי נמי פליגי בה, ופסק כמ"ד אין קנין לגוי בא"י להפקיע מן המעשרות. ומ"ש רבינו לפיכך אם חזר ולקחה, לאו למימרא שאם לקח הפירות לא יתחייב מן התורה, שכן כתב בסמוך שחייב, אלא בא לומר שאפילו לקח הקרקע לא הוי כיבוש יחיד ויהיה פטור מן התורה אלא חייב בכל מן התורה, ואין יכול לומר אני בא מכח הגוי שהרי קנה את הקרקע.

ב. אבל מצאנו גם סתירה בין האמור כאן לבין תשובות הרדב"ז. שהרי בתשובה

החדשות סי' תרסב תמה על מרן בב"י, והוסיף עוד ר' חח"מ שגם בספר בית עובד הביא מהתשובות החדשות סי' תרפז וגם שם נזכר מרן בב"י. ויש להוסיף על כך גם את התשובה המוזכרת שם במאמרנו, והיא ב' אלפים קה, שגם בה הזכיר הרדב"ז את הב"י. הרדב"ז ישב גם בירושלים ובצפת, ולכן עלינו לומר כי תשובה זו נכתבה בעת שישב במצרים.

5

המתפרסמת כאן נפסק שפירות שגדלו בשדה של גוי יש בהן קדושת שביעית וגם חייבין בתרומות ומעשרות, אבל הרדב"ז בתשובותיו (סי' ב' אלפים רכא) כתב:

אבל גוי שקנה קרקע בא"י וזרעה בשביעית פירותיה מותרין ואין דין שביעית נוהג בהם בין להקל בין להחמיר, שהרי אין הדבר הפקר לפוטרו מן המעשר, שהרי בדמים קנה הענבים ולא זכה בהם מן ההפקר, הילכך לא שנא פירות ששית שנכנסו לשביעית או של שביעית עצמה או של שביעית שנכנסו לשמינית כיון שלקחו מן הגוי וגמרון ביד ישראל חייבין בתרומה ומעשרות כשאר השנים... ואם הם פירות שהגיעו לעונת המעשרות בשביעית אין כאן לא מעשר עני ולא מעשר שני, שלא נתחייבו באלו אלא בשאר השנים. ואע"ג דחייב להפריש תרומה ומעשר ראשון לפי שאין אלו תלויין בשנים, וכיון שאין הדבר הפקר ראוי לחיבו, אבל מעשר שני תלוי בשנים, וראשון ושני רביעי וחמישי נוהג מעשר שני שלישי וששי נוהג מעשר עני, ואם אתה אומר ינהוג נמי בשביעית בשל גוי לא ידענא מה ינהוג אם מעשר שני אם מעשר עני. כללא דמילתא, אין הפרש בין שנה זו לשאר השנים, אלא שאין צריך לפדות מעשר שני לפי שאינו נוהג בשביעית.

בנוסף לסתירה זו ביחס לעצם חיוב הפרשת תרומות ומעשרות, קיימת סתירה נוספת באותו ענין. לפי האמור בתשובת הרדב"ז שלפנינו יש להפריש רק מעשר ראשון, ולא מעשר שני ולא מעשר עני, ואילו לפי התשובה המתפרסמת בזה מסתבר שאין לחלק, שהרי המשיב לא הזכיר חילוק בענין זה, ונמצא שיש להפריש גם מעשר עני, כפי שכתב בעל כפתור ופרח שם, וכן דעת חלק מהפוסקים⁶, ויש שפסקו שיפריש מעשר שני⁷.

הן אמנם יש מקרים שהרדב"ז סותר את עצמו בתשובותיו, וכפי שכבר ציינתי זאת בפרסום הנ"ל ב'מוריה'⁸, ועל כן עובדה זו לכשעצמה אינה סותרת בהכרח את הנחתנו שהמשיב הוא הרדב"ז.

אולם קיים קושי נוסף בייחוס התשובה לרדב"ז. כיצד יתכן שהרדב"ז, בן זמנו של ר"י קארו, אינו מזכיר לא את ר"י קארו ולא את שאר חכמי דורו שדנו במספר עניינים הנזכרים כאן? הרי יש כאן שאלות שהיו נתונות בוויכוח גדול בין חכמי הדור, וכיצד ניתן להתעלם מכך! אמנם המעיין בפירושו של הרדב"ז להלכות זרעים ברמב"ם יראה כי גם שם לא הזכיר הרדב"ז ולו שמו של חכם אחד, אך מצאנו בדבריו בהל' שמיטה ויובל פ"י ה"ה שכתב: "וחשבונו של רבינו נכון וישר. וכבר נפלה מחלוקת גדולה בין חכמי הדור שעבר בירושלים, ועלתה הסכמתם על החשבון אשר כתבתי לדעת רבינו, כי עליו אנו סומכים בכל המלכות הזה"; נמצא כי אף אם אינו

6 ב"י יו"ד סי' שלא ד"ה ואין בה; רמ"א יו"ד שם סעיף יט; פאת השולחן סימן כג סי"ב, ועוד.
7 ראה בירור הענין בשו"ת מנחת שלמה לרש"ז אוירבך, ח"א סי' לז.
8 לעיל הע' 3.

מזכיר שמות של חכמים, מ"מ הוא מזכיר מחלוקת שהיתה בין חכמי הדור, וא"כ היה לו להזכיר בדבריו כאן מחלוקת אחת לפחות שהיתה בין גדולי הדור: הוא היה יכול להזכיר את המחלוקת בענין אם מותרת עבודה של ישראל בשדה גוי בשנה השביעית, או בענין אם קיימת קדושת שביעית בגידולים שגדלו בשדה גוי בשנה השביעית, או המחלוקת בענין חובת הפרשת תרומות ומעשרות מגידולים אלו. ואף אם נאמר כי לא ראה את הדברים בכתב, מן הסתם סביר לומר כי שמע על כך, ולכן היה יכול להתייחס לכך. אולי יש לומר כי תשובה זו מוקדמת מאוד, והיא נכתבה טרם שהתחילו הוויכוחים בארץ ישראל באיזה אופן יש לנהוג בשנת השמיטה, אבל תשובה זו דחוקה בעיני.

על האמור עד עתה אוסיף עוד פקפוק בייחוס התשובה לרדב"ז. בתשובה שלפנינו מוזכרים מספר ביטויים שלא מצאנום בתשובות הרדב"ז הנמצאות לפנינו, וגם לא בפירושו לרמב"ם⁹, והם: 'יורוני מן השמים', 'חביבים וערבים עלי', 'להרחיב הביאור', 'יש לדון על זה', 'ודקדוק הלשון מורה כן'¹⁰. יש לזכור שהרדב"ז כתב יותר משלושת אלפים תשובות, והעובדה שהביטויים הללו אינם נמצאים ולו פעם אחת נוספת בתשובותיו הרבות יש בה כדי לעורר ספק רב בייחוס תשובה זו לרדב"ז. אמנם מתוך הביטויים קיימים כמה שאינם רווחים גם בתשובות של חכמים אחרים, ואולי אין חסרונם מעיד דבר, אבל הביטוי 'יורוני מן השמים' למשל שגור בפה של חכמים שונים בני אותו הדור¹¹ והוא ביטוי מקובל ונפוץ יחסית, ולכן חסרונו במספר כה רב של תשובות שכתב הרדב"ז מרחיק מן הדעת את האפשרות שתשובה זו כתבה הרדב"ז.

ג. אך מצאתי גדול אחר בן אותו דור שיתכן מאוד שמעטו יצאה תשובה זו. השוואה עם פירושו של ר"י קורקוס להלכות זרעים מלמדת שיש הקבלה, כמעט של מילה במילה, בין פירושו להלכות שמיטה פ"ד הכ"ט לבין האמור כאן. המעיין יראה זאת מיד, ואיני מעתיק את הדברים כדי שלא להאריך. עם זאת אציין במיוחד נקודה בולטת, מלבד עצם הלשון והענין. המשיב שלפנינו וגם ר"י קורקוס מקצרים את לשון הקושיה של בעל כפתור ופרח על הרמב"ם, ותולים אותה ביש קנין או אין קנין¹².

אבל בהשוואה זו קיים גם קושי: ר' אישתורי הפרחי בספרו כפתור ופרח ציטט

- 9 על פי בדיקה בתקליטור פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן גירסה 16.
10 מצאנו בתשובותיו ח"ג סי' תעב וח"ד סי' צב: 'להרחיב הדיבור'.
11 על פי בדיקה בתקליטור הנ"ל מצאתי את הביטוי מספר פעמים בפי ר"י קארו, ראה אבקת רוכל סי' לז אות ד, ובסימנים עג, פא ו-קנא, בשו"ת בית יוסף דיני כתובות סי' ג ד"ה ועוד אפילו את"ל, שם סי' יא ד"ה נשאלתי לחוות דעי, דיני יבום וחליצה סי' ג ד"ה שאלת ממני ידיד נפשי; ברשד"ם בראשית תשובותיו יו"ד סי' קיז, חו"מ סי' שכז, סי' שפ; אצל ר"י אדרבי בתשובותיו דברי ריבות סי' פ ד"ה תשובה, סי' קפו ד"ה ובכן אבא, סי' של ד"ה וגם חזרתי; וכן בדברי חכמים נוספים, ולא ציינתים כדי לא להאריך.
12 ראה לקמן הערה 60.

סוגיא במסכת סנהדרין כשהנוסח בה הוא: "וסמכו ישראל עליהם", ור"י קורקוס בפירושו מצא לנכון לציין כי בנוסח ספרי תלמוד שלנו לא נמצאות המילים "וסמכו ישראל עליהם", אבל עם זאת הוא סבור כי הגירסא שהביא בעל כפתור ופרח היא הגירסא האמיתית, וכך גם יש לפרש את נוסח הספרים שלפנינו¹³; אולם בתשובה שלפנינו המשיב מאשר את הנוסח של כפתור ופרח לא רק מצד הסברא, אלא גם: "וכן מצאתיה בגמ' כתיבת יד", דבר שלא מצאנו בדברי ר"י קורקוס. אמנם ניתן לומר כי פירושו של ר"י קורקוס קדם לכתיבת התשובה שלפנינו, וכי רק בעת כתיבת התשובה הוא מצא נוסח זה. אגב, יש לציין כי שאר החכמים שהביאו נוסח זה מתוך דברי כפתור ופרח, לא ציינו שהנוסח שלפנינו אינו כך.

על כך יש להוסיף הקבלה נוספת של כמעט מילה במילה בין האמור בתשובה זו לבין האמור בפירוש ר"י קורקוס לרמב"ם בהל' שמיטה פ"א הי"א¹⁴. אלא שגם בהקבלה זו קיים קושי מסוים, משום שבתשובה כאן כתוב: "כבר פירשו" וכו', ומלשון זה משמע כי המשיב משתמש בדברי פרשן מסוים ואין אלו דברים משלו, בניגוד לפירוש על הרמב"ם שבו נראה שהדברים נכתבים בשם עצמו.

גם אם נתעלם מקשיים אלו, ונאמר שקיימת בתשובה שלפנינו הקבלה ברורה לפירושו של ר"י קורקוס, ברור שאין בכך הוכחה ברורה שהמשיב שלפנינו הוא ר"י קורקוס. הרי ניתן לומר כי הרדב"ז ראה את פירוש ר"י קורקוס וסמך עליו והעתיק ממנו, וזו הסיבה לדמיון הרב בין התשובה שכאן לבין דברי ר"י קורקוס. אמנם נראה בעיני כי דחוק לומר כן, שהרי המשיב כותב "ולי נראה". זאת ועוד, לא מצאנו שהרדב"ז יזכיר את פירושו של ר"י קורקוס לא בתשובותיו ולא בפירושו לרמב"ם¹⁵. אמנם בתשובה שלפנינו המשיב ציין במפורש "כמו שכתבו ראשונים ואחרונים", ואולי כוונתו לר"י קורקוס כמו שכתבתי שם בהערה 71; ובכל זאת רחוק לומר שרק כאן העתיק הרדב"ז מדבריו.

נתייחס לנקודות הנוספות שמנינו לעיל. ראינו כי מתוך התשובה עולה כי המשיב אינו דר בארץ ישראל; ואכן ר"י קורקוס אחר שגורש מספרד הגיע למצרים ומשם

13 ראה לקמן ליד הערה 63. יש לציין כי בכל כתבי היד שהיו לפני דקדוקי סופרים לא נמצא נוסח זה. נוסח זה אינו נמצא גם בכתב יד תימני למסכת סנהדרין הנמצא ביד הרב הרצוג (שם הנוסח: אותה שנה ערב שביעית היתה), וכן אינו נמצא במסכת סנהדרין דפוס ברקו רנ"ח.

14 ראה לקמן הערה 46.

15 בתשובותיו ח"א סי' שמ, העתיק את תשובת ר"י קורקוס, ואחריה הוסיף את דבריו, וזהו המקום היחיד שר"י קורקוס נזכר בדבריו, על פי בדיקה בתקליטור פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן. בספר תולדות חכמי ירושלים לרא"ל פרומקין, ח"א עמ' 86 נכתב [הכותב אינו רא"ל פרומקין, אלא הוא ר"א ריבלין שהוסיף על הספר] באות יג כי הרדב"ז הזכירו בכמה תשובות. אבל המעיין בכל התשובות הללו יראה כי נזכר שם רק ר' יוסף, ואין הוכחה שהמדובר בר' יוסף קורקוס. אדרבה, נראה לי שודאי אין הכוונה לר' יוסף קורקוס, ואיני רוצה להאריך בזה כאן.

עלה לירושלים, וא"כ נכתבו הדברים הללו בהיותו במצרים. שאלנו לעיל, כיצד יתכן שהמשיב אינו מזכיר כלל את הוויכוחים שעברו בין חכמי הדור בעניינים הנידונים בתשובה שלפנינו; והנה גם ר"י קורקוס בפירושו להלכות זרעים אינו מזכיר את הוויכוחים שהיו בין חכמי הדור, כדרכו בתשובה שלפנינו.

ומה בדבר הביטויים המיוחדים בתשובה זו? עד היום נתפרסמו רק שמונה תשובות של ר"י קורקוס¹⁶, ואין בהם הביטויים שהוזכרו לעיל. אמנם אין מכאן כל כך ראייה, שהרי משמונה תשובות בלבד אי אפשר לקבוע מסמרות בענין סגנון הכותב. יתר על כן, מסתבר שאין אלו שמונה תשובות, אלא זו תשובה אחת שנשלחה לחכם ששאל על שמונה מקומות מוקשים ברמב"ם הלכות שבת; ברור אפוא כי מתשובה אחת אין להוציא מסקנות על מטבעות לשון של ר"י קורקוס. אכן נמצא בידינו פירושו של ר"י קורקוס להלכות זרעים וכן להלכות עבודה וקרבת, ומקופיאה לא מצאנו בו ביטויים אלו¹⁷. אכן יש לציין כי בתשובה נמצא הביטוי 'הגירסא המדוייקת', ואילו בדברי ר"י קורקוס מוצאים אנו יותר: 'הגירסא האמיתית', 'הגירסא הנכונה'¹⁸, אבל מצאנו גם 'הנוסחא המדוייקת'¹⁹.

קשה אם כן לקבוע בוודאות מי הוא המשיב. עם זאת, נראה בעיני שהראיות לכיוון ר"י קורקוס חזקות יותר, הן מצד הזהות הלשונית לדבריו בפירושו, והן מהעובדה שהלשון בתשובה אינה לשונו של הרדב"ז. נכון שהתשובה נמצאת בין תשובותיו של הרדב"ז, וכפי שכתבתי לעיל בפתחה, אבל הואיל ותופעה זו של הימצאות תשובה של חכם מסוים בתוך קובץ תשובות של חכם אחר היא תופעה קיימת, אין בכך קושי²⁰. מה עוד, שמצאנו אצל הרדב"ז שהביא תשובה של ר"י קורקוס בשלימותה, ואחר כך הוסיף עליה משלו²¹, וא"כ אפשר שגם כאן היה אותו מצב שהרדב"ז העתיק תשובה שלמה של ר"י קורקוס והוסיף דברים בסופה, אלא שבכתב היד שלפנינו סופה של התשובה שלפנינו חסר, ואין לנו יכולת לברר טענה זו. כמובן שקיימת גם אפשרות, אם כי נראה לי שהיא רחוקה, כי לפנינו משיב

- 16 הדפיסן הרחיד"א בסוף ספרו שו"ת חיים שאל, ליוורנו, תקנ"ב-תקנ"ה. בדפוסים הבאים של ספר זה הושמטו התשובות. הן נדפסו שוב ברמב"ם מהד' שוליאנגר, ניו יורק, תש"ח, בסוף ספר זמנים.
- 17 ביטוי דומה לביטוי 'ודקדוק הלשון מורה כן' נמצא בפירושו של ר"י קורקוס להל' כלאים פ"ב ה"ו: ודקדוק לשונו.
- 18 'הגירסא האמיתית': תרומות ה, יג; כלאים ז, יז; ביכורים ט, יד. 'הגירסא (הנוסחא) הנכונה': כלאים ה, יא; מתנות עניים י, ז-יד ד"ה זה כתבתי; מע"ש ז, יב.
- 19 מעשר ח, ו. במעשר שני ז, כ נמצא: 'הספרים המדוייקים'. יש לציין כי בתשובות הרדב"ז ובפירושו מצאנו פעם אחת: 'הנוסחא המדוייקת', בהל' שמיטה פ"ד הכ"ו ד"ה כל שהחזיקו. ומצאנו אצלו מספר פעמים: 'ספרים מדוייקים' (שמיטה ז, טו; עדות כא, י; מלכים ג, ב; בשו"ת סי' שלה, תתכז, תתלה, ועוד).
- 20 ראה בספרי עמודים בתולדות הספר העברי - כתיבה והעתקה (ירושלים תשס"ה) עמ' 244-251.
- 21 ראה לעיל הערה 15.

שלישי, שהעתיק מדברי ר"י קורקוס מבלי לומר זאת. אפשרות נוספת היא שאותו משיב, וכן גם ר"י קורקוס, העתיקו שניהם ממקור אחר, ומקור זה לא הגיע אלינו. לפיכך כתבתי בכתרת המאמר כי התשובה שלפנינו רק 'מיוחסת' לר"י קורקוס²², שכן אין ביזהוי זה ודאות כפי שכתבתי לעיל, וכפי אכתוב גם לקמן בהערות²³.

ד. אמנם אין בתשובה זו עניינים מחודשים שלא נידונו בין גדולי הדורות, וגם זהות המשיב אינה ידועה בוודאות כאמור, ובכל זאת נראה לי שיש חשיבות לפרסמה. זאת משום שיש בתשובה שלפנינו לפחות שני עניינים שיש לתת עליהם את הדעת. האחד, לדעת המשיב פירות שגדלו בשדה גוי יש בהן קדושת שביעית, וגם חייבין בתרומות ומעשרות. והנה המבי"ט בתשובותיו ח"ב סי' קצו-קצז, הסבור שאכן יש קדושת שביעית, מטעם זה גופא פוטר מתרומות ומעשרות. אמנם מהתשובה שלפנינו סיוע לחזון איש הסבור שגם אם יש קדושת שביעית, יתכן שיש חובה להפריש תרומות ומעשרות, "דמעשר בהפקר תלי ואין הפקר ביד נכרי"²⁴. השני, לדעת המשיב כאן "עלה בידינו שפירות הגוי כשבאו לרשות ישראל צריך לנהוג בהם קדושה"²⁵, אבל לקנות אותם ממנו יש להקל כדעת הרמב"ם, ומ"מ אם זה לוקח אותם פירות מן הגוי סתם ויש להסתפק בהם אם הם משנה זו או משנה שישית נראה שאפשר להקל בדבר²⁶. כסניף לאמור יש להוסיף כי יש כמה קושיות ותירוצים בדברי המשיב שבענייני לא הצלחתי למצוא במקום אחר, כפי שיראה המעיין. והרי זו תוספת ברכה על מה שכתבו האחרונים בעניינים אלו. ועוד נוסף כי בכמה מקומות מובאים דברי ראשונים בנוסח שונה מהנמצא לפנינו²⁷, ואם כי אפשר שלא כולם הם אכן שינויי נוסח, הרי שבחלקם ודאי שכך הוא.

כאמור, רוב העניינים הנידונים בתשובה המתפרסמת בזה נידונו גם בספרי חכמי הדור, והוזכרו וחזרו ונידונו גם בספרי חכמי זמננו המיוחדים לענייני שמיטה, והאריכות בזה למותר. לפיכך הסתפקתי בהעתקת התשובה ופיסוקה כולל מילוי

22 אמנם בתשובה שלפנינו נכתב כי לדעת הראב"ד שמיטה אינה נוהגת כיום לא מדאורייתא ולא מדרבנן, וכן כתבו הראשונים בשם הראב"ד; אלא שהם הוסיפו כי הוא חזר בו בפירושו לע"ה, וכן כתב ר"י קורקוס בפירושו להל' שמיטה פ"ט ה"ג, ואילו בתשובה שלפנינו לא הזכיר את חזרת הראב"ד. אבל כבר כתבתי בהערה 47 כי הואיל ולפנינו יש חסרון בתשובה, הרי שאפשר ששם הוזכרה חזרת הראב"ד. וראה גם הערה 68.

23 ראה לקמן הערות 67, 70.

24 חזון איש שביעית סי' כ אות ז, דף קמה רע"א.

25 דבר זה, כידוע, עמד במחלוקת חכמי הדור, בין מרן הב"י שאמר שאין בפירות קדושת שביעית לבין המבי"ט שאמר שיש בפירות קדושת שביעית. והמחלוקת נמשכת גם בימינו, שבירושלים רובא דעלמא נוהגים כמרן, אבל הואיל והחזו"א פסק כמבי"ט לכן בבני ברק רובא דעלמא נוהגים כמותו. והדברים ארוכים ואכ"מ.

26 בדומה לזה כתב ר' יצחק יוסף בילקוט יוסף על השביעית והלכותיה פרק א ס"י, עמ' קז, שמי שאינו יודע אם הירקות הם ספיחים או שהם מותרים באכילה, הרי ספק דרבנן לקולא.

27 ראה לקמן הערות 33, 35, 40, 43, 45, 58, 60, 63, 77.

החסרות וכד', בכתובת מראי מקומות קצרים בגוף התשובה מוקפים בסוגריים, וגם בהערות לא הארכתי.

★ ★ ★

שאלה. היאך יתנהג האדם בשנת השמיטה בארץ ישראל בזמן הזה, לפי שמקצת חכמי הדור נוהגין חומרי שריפת²⁸, אך הראשונים לא נהגו כן.

תשובה. לפי שלא נתבאר בשאלה במה הוא הספק, וגם כי הם דינים בלתי נהוגים אצלנו, ומעט מתעסקים בהם, צריך אני להרחיב הביאור בכל הדברים כאשר יורוני מן השמים. גם כי דיני ארץ ישראל חביבים וערבים עלי, אמרתי כיון דאתו לידן אשא ואתן בהם. והוא יעזרנו להיות מכלל הצריכים להם, ממתים מחלד חלקם בחיים²⁹.

תחילה צריך [לידע] אם שמיטת קרקעות בזמן הזה דאורייתא או דרבנן. דגרסינן בגיטין פרק השולח (לו, א) תניא רבי אומר וזה דבר השמיטה שמוט (דברים טו, ב) בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כסף[ים], בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים ובזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כסף[ים]. נראה מברייתא זו³⁰ שאין שמיטת קרקע בזמן הזה מן התורה. וכן כתב רש"י ז"ל, והביא ראיה מירושלמי (שנוי שם)³¹, כי בירושלמי דסוף מסכת שביעית, והובא גם בירושלמי פרק השולח (ה"ג), אמרו וזה דבר השמיטה שמוט רבי אומר שתי שמיטות הללו שמיטה ויובל, בשעה שהיובל נוהג שמיטה נוהגת דבר תורה, פסקו היובלות שמיטה נוהגת מדבריהם. ע"כ. נראה מכאן דבזמן הזה שאין היובל נוהג, כיון שאין כל יושביה עליה, אין שמיטה נוהגת כלל אלא מדבריהם, לא בכספים ולא בקרקע. וכן כתב רש"י בפרק השולח³² בשם תלמידי ר"י הלוי. וכן דעת הרשב"א בחידושי (גיטין שם). וכ"כ הסמ"ג בשם רבינו יעקב (עשין קמח³³). וכ"כ הר"ן (לר"ף, יט, א בדפיו).

וקשה על שיטה זו מהא דאמרין בסוף מסכת ערכין (לב סוע"ב) אמר רב נחמן בר יצחק מנו יובלות לקדש שמיטין, פירוש שבבית שני אע"פ שלא היה נוהג יובל כיון שלא היו כל יושביה עליה, היו מונין היובלות כדי לקדש השמיטין, אלמא משמע

28 כך נראה לקרוא, ואין לכך מובן. אולי צ"ל: שמיטה.

29 תהלים יז, יד.

30 מברייתא זו לא מוכח כן, אלא אם כן נסביר אותה לפי שיטת ר"ת שם בתוס'. ואכן דומה שצריך להגיה כאן: ר"ת, כי אחר כך הביא רבינו את דברי רש"י, ראה הערה 32.

31 לא נתבררו שתי מלים אלו כאן, ולכן הקפתין בסוגריים.

32 לכאורה יש כאן כפילות, שהרי כבר כתב את דברי רש"י הללו בתחילת דבריו, אבל ראה הערה 30.

33 בנוסח שלפנינו לא נאמר כן בשם רבינו יעקב.

שהיתה שמיטה נוהגת אע"פ שלא היה יובל נוהג. ותירץ רש"י (בגיטין שם) דמדרבנן קאמר, דגם שמיטת קרקעות נוהגת מדבריהם מיהת בזמן הזה כמו שמיטת כספים³⁴. ובתוספות (ערכין לב, ב ד"ה מנו) כתבו על תירוץ זה דלא משמע הכי. עוד הקשו³⁵ על שיטה זו מהא דתניא בספרי (ספרא בהר פ"ב) מנין עשה שביעית אע"פ שאין היובל נוהג, שנאמר וספרת לך (ויקרא כה, ח) וגו', עשה יובל אע"פ שאין שביעית, ת"ל והיו לך שבע (שם) וגו' דברי ר' יהודה, וחכמים אומרים שביעית נוהגת אע"פ שאין היובל נוהג, ואין יובל נוהג אלא א"כ יש עמו שביעית. ע"כ. זה מוכח דבין ר' יהודה בין רבנן מודו שהשביעית נוהגת אע"פ שאין היובל נוהג, והיינו בזמן הזה. ובתוס' תירצו בסוף ערכין (שם) בזה דה"ק, אע"פ שלא עשו יובל כגון שהניחו מלעשותו בפשיעה או באונס יעשו שמיטה, והביאו מההיא דתניא בר"ה (ט, ב) יובל היא אע"פ שלא שמטו וכו'.

ולדידי קשיא על תירוץ זה. חדא, כי לשון אע"פ שאין היובל נוהג לא משמע אלא שאינו נוהג מן הדין, לא שלא עשו אותו, שאין זה נקרא אינו נוהג, שנוהג הוא אלא שהם לא עשו אותו. והכרח לזה עוד, ששינו לשונם, ובעשו שמיטין³⁶ אמרו אע"פ שאין יובל נוהג, ואילו בעשה יובל לא אמרו אע"פ שאין שמיטה נוהגת אלא אע"פ שאין שמיטה ותו לא, מפני שאין לך זמן ששמיטה אינה נוהגת וחייב לעשות יובל, אלא פירושו אע"פ שאין שביעית שלא עשית אותו או באונס או בפשיעה. וכן בסוף דברי חכמים אמרו שביעית נוהגת אע"פ שאין יובל נוהג ואין יובל נוהג אלא א"כ יש עמו שביעית, ולא אמרו אא"כ שביעית נוהגת], משמע דהיכא דקתני נוהג מדינא קאמר. ועוד קשה, דהא שמיטות קודמות ליובל. ובשלמא אם פירושו אע"פ שאין יובל נוהג מדינא, ומשום דאין כל יושביה עליה שמיטה נוהגת, ניחא. אלא אם נפרש אע"פ שלא עשו יובל בפשיעה, [קשה]³⁷, והרי כשמונה השמיטות עדיין יובל לא בא, והיובל שעבר סוף השמיטות שקדמו לו הם, והדבר פשוט שאין השמיטות הבאות תלויות באותו יובל.

ורש"י כתב בהשולח דפלוגתא היא, דההיא דת"כ פליגא אההיא דירושלמי. עוד קשה³⁸, דהא קרא בשמיטת כספים הוא דמירי, דהכי כתיב שמוט כל בעל משה ידו, מברייטא דמייתנין פרק השולח רבי אומר וזה דבר השמיטה שמוט בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים ובזמן שאין אתה משמט קרקע אין אתה משמט כספים,

34 בכתב היד יש סימן הפניה לגליון, ובגליון לפנינו ליתא. ואולי ר"ל דהמשפט: דגם שמיטת... כספים, אינו מדברי רש"י, אלא הוא תוספת פירוש של רבינו.

35 ליתא בתוספות לפנינו. אבל כן הקשה רש"י עצמו, ובדוחק י"ל שזאת כוונת רבינו.

36 רבינו העתיק לעיל: שביעית, וכן בהמשך, אבל מובן שאין נפקא מינה בזה.

37 כצ"ל.

38 רבינו חוזר להקשות על השיטה דשביעית בזמן הזה דרבנן, כפי שהסביר רש"י את דברי רבי.

ופירוש בזמן שאתה משמט קרקע ודאי שמיטת³⁹ יובל הוא, דהיינו חזרת שדות לבעליהם, דהאי הוא דקים לן דאין נוהג בזה מטעם לכל יושביה וממנו אנו באים ללמוד לכספים, דאי שמיטת קרקע ממלאכה בשביעית קאמר מנ"ל, ומנין פשוט לו זה שבא ללמוד ממנו לכספים ערביך ערבא צריך, אלא ודאי שמיטת קרקע דיובל קאמר דהיינו חזרתן לבעליהן ויליף מינה לכספים, דקרא כספים הוא דקאמר השמיטה שמוט כל בעל משה ידו וכו', וא"כ שמיטת קרקע דשביעית דהיינו שביתתו ממלאכה משמע דלא תלי ביובל, [דהא] לא הוזכר כאן, ומנ"ל למתלייה ביובל, דהא רבי כספים לחוד הוא דנקט, וקרא נמי דמקיש ליה לקרקע בכספים הוא דמייירי, דהכי כתיב שמיטה שמוט כל בעל משה ידו וגו', וא"כ קרקע בשביעית דלא אתקש מנין לנו שאינו נוהג בזמן הזה. ור"ת כתב (גיטין לו ע"א תד"ה בזמן) דשמיטת כספים קרי לשביעית, לפי שכספים אין היובל משמט אותם. והר"ן כתב (לרי"ף, יט, א בדפיו) דלאו דוקא נקט הכי וה"ה לכל דיני שמיטה, והכריחו כן מההיא דירושלמי שכתבתי שאמרו שם יובל ושביעית וכו'.

עוד יש להקשות לשיטה זו, דכיון דרבי ורבנן פליגי אי שביעית בזמן הזה דרבנן או דאורייתא, דהכי מוכח מאי דקאמר ה"מ⁴⁰ רבי היא וכו', משמע דרבנן פליגי עליה, וגם ההיא דספרי שכתבתי מוכח דר' יהודה ורבנן פליגי אדרבי וכאשר כתבתי גם בשם רש"י, וכיון שכן ראוי לפסוק כרבנן ולא כרבי, דהלכה כרבי מחבירו ולא מחבריו⁴¹ (פסחים כז, א).

וי"ל דכיון דבגמ' אוקמוה מתניתין דהתקין הלל כוותיה, וסוגיא בתר הכי על דעת רבי היא הולכת, הכי נקטינן. כן תירצו⁴² לפי שיטה זו.

אבל העיטור (ערך פרזבול, מהד' רמא"י דף עה סוע"ד) תפס דרך אחרת, והוא סובר דשביעית בזמן הזה בין לכספים בין לקרקעות מן התורה היא נוהגת, וכרבנן דפליגי עליה דרבי, דרביס נינהו. ועוד⁴³ דפ"ק דמו"ק (ב, ב) הקשו לרבא ולרב יוסף וחרישה וזריעה בשביעית מי שריא, ותירץ אביי בשביעית בזמן הזה ורבי היא, דתניא וזה דבר השמיטה וכו', ורבא אמר אפילו תימא רבנן וכו'. וכתב רש"י, אפילו תימא רבנן דפליגי עליה דרבי ואמרי דשביעית בזמן הזה דאורייתא וכו', משמע דס"ל

39 בכתה"י 'משמטת', ואפשר שהאות מ' הראשונה מחוקה וכתוב רק: שמטת, וכך עדיף.

40 לפנינו בגיטין יש נוסח אחר.

41 רבינו ס"ל דכלל זה נאמר גם בברייתא, וכבר האריכו בזה בעלי הכללים, ראה לדוגמה יד מלאכי כלל רלב; שדי חמד, כללים, מערכת ה, ס' קא; פאת השדה, כללים, מערכת ה ס' כג וכן בסוף ס' קיט.

42 סמ"ג עשין קמז-קמח, דף רה, ב; יראים השלם ס' קסד; ריטב"א גיטין לז, ב, ועוד.

43 מכאן ואילך לא נמצא בעיטור לפנינו, וגם לא בנוסח העיטור שנדפס על פי חמישה כתבי יד על ידי רי"ק כהנא, בספרו שנת השבע (תל אביב, תשי"ט) עמ' צד-קכא. אמנם בעל העיטור הביא ראיה מריש מו"ק אבל באופן אחר. ביחס לשיטת העיטור יש דעות שונות, וראה בירור הענין, ובירור שיטות נוספות, בדברי רי"ק כהנא שם עמ' קכג-קמ.

לרבה כרבנן ולהכי פליג אשנוייה דאביי דמוקי להו כרבי, וכיון דהלכה כרבה לגבי אביי א"כ כרבנן קי"ל, ושביעית בזמן הזה דאורייתא.

והקשו⁴⁴ על שיטה זו ממה שאמרו בפרק זה בורר (סנהדרין כו, א) מכריז ר' ינאי פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא, משמע דכרבי ס"ל דהויה דרבנן, דאי מן התורה לא היה מקל כל כך, וכן כתב שם רש"י דאתיא כרבי⁴⁵, וכן כתבו בתוס'⁴⁶ (שם ד"ה משרבו), כי כבר פירשו שהיו חייבים מס ואם לא יזרעו לא יהיה להם ממה לפרוע, נמצא שאינם זורעים לעצמן אלא לחיל המלך. ובתוס' פירשו עוד שיש סכנה בדבר כי מתים בתפיסת המלך, וכן הוא בירושלמי מפני חיי נפש. ע"כ. והר"א פירש (השגות הראב"ד שמיטה א, יא) דמיירי באותם מקומות שלא החזיקו בהם עולי בבל.

והראב"ד⁴⁷ תפס לו בזה שיטה אחרת היפך זה, כי הוא סובר דכרבי קיימא [לן] כשיטה הראשונה⁴⁸, ואומר דאפילו לרבי בזמננו זה אין שביעית נוהגת לא בקרקע ולא בכספים אפילו מדבריהם, דכיון דלרבי אין שמיטה נוהגת מן התורה אלא בזמן שהיובל נוהג, אף מדרבנן כן, דבזמן שיובל נוהג מדרבנן שמיטה נוהגת מדרבנן, ובזמן רבותינו היו מקדשים יובל ושדות חוזרות לבעליהן זכר ליובל ואז היתה גם שמיטה נוהגת מדבריהם, אבל בזמן הזה שאין יובל נוהג כלל אין שם שמיטה אפילו מדבריהם לא בקרקע ולא בכספים.

וכבר הקשו⁴⁹ על שיטה זו שהרי בימי רב אשי...⁵⁰

(חסר כאן עלה אחד...) ⁵¹

- 44 כן הקשה בעל העיטור עצמו.
- 45 לא נמצא כן ברש"י לפנינו; רש"י כתב דמיירי בשביעית בזמן הזה דהויה מדרבנן, ור' מאיר יונה בהגהותיו לעיטור כתב: "על ברש"י בסנהדרין שם", ונראה שזו כוונתו.
- 46 דהיינו שהביאו את דעת רש"י. מכאן ואילך ועד סוף המשפט הוא תירוץ אחר, וליתא בתוס' לפנינו. ודברים אלו הם ממש לשונו של ר"י קורקוס בפירושו לרמב"ם בהל' שמיטה פ"א ה"א. (ואולי צ"ל כאן: 'וכן כתבו בתוס'. א"נ כבר פירשו שהיו חייבים' וכו', ונמצא שהמשיב מביא את דברי ר"י קורקוס בכותבו "כבר פירשו", וראה לעיל הערה 14; אבל לפי הגהה זו קשה קצת מה ראה להפסיק המשיב בתירוץ זה את רצף דברי התוספות.)
- 47 עתה חוזר רבינו להביא דעות הראשונים אם שביעית מדאורייתא או מדרבנן. שיטת הראב"ד הובאה בחידושי הרמב"ן והרשב"א לגיטין שם, ונמצאת בהשגות הראב"ד לרי"ף שם בגיטין. אלא שהרמב"ן והרשב"א כתבו שהראב"ד חזר בו, עיי"ש. ואפשר שאף רבינו כתב כן בהמשך דבריו, אלא שלפנינו יש כאן חסרון. יש עוד ראשונים שסבורים ששביעית אינה נוהגת בזמן הזה אלא ממידת חסידות, ורבינו לא הזכירם כאן, ואפשר שכתב כן בהמשך דבריו בחלק החסר לפנינו כנ"ל.
- 48 שכתב רבינו בתחילת דבריו לעיל.
- 49 כן הקשו הראשונים שצויינו לעיל בהערה 47.
- 50 בכתב היד יש כאן ריווח בן מספר מילים.
- 51 כאן כתובה מילה נוספת שאיני יכול לקוראה. מ"מ ברור שיש כאן חסרון כפי שהודיע המעתיק, שהוא זה שכתב, כמובן, את המלים הללו. נראה שכאן דן רבינו בשיטת הרמב"ם, שהרי כתב בסוף דבריו, ליד הערה 67, ששיטת הרמב"ם היא כשיטת העיטור, דהיינו ששביעית בזמן הזה מדאורייתא.

וא"כ לפי זה⁵² שדות הגוים יש בהם קדושת א", ואסור לישראל לעשות בהם מלאכה האסורה בשביעית⁵³. וכ"כ הרמב"ם פ"א מהלכות שמיטה ויובל (ה"א), וכן מי שכפאו אנס לעשות בשביעית בחינם כמו עבודת המלך הרי זה עושה. ע"כ. משמע דוקא כפאו אבל לא כפאו לא. והכי איתא בסוף הנזקין (גיטין סב, א) אין עודרים עם הגוי וכו', אע"פ שבעל התרומה (בהלכות ארץ ישראל) נראה שהוא מתיר הישראל לחרוש ולזרוע שדה של גוי מההיא עובדא דפרק זה בורר (סנהדרין כו, א⁵⁴) דר' חייא ור"ש בן יהוצדק וריש לקיש פגעו בההוא גברא דקא כריב אמרו לו כהן וחורש, אמר להם אגיסטון אני בתוכו. ע"כ. והוא מפרש כפירוש ראשון שפרש"י שכיר אני והקרקע של גוי היא. ע"כ. וכל הראשונים חלקו בזה, ורש"י עצמו פירש לשון שני אי נמי משום ארנונא שכרו בעל הבית לחרוש, וכן הכריחו בתוס' (שם ד"ה אגיסטון) פירוש זה. ובודאי דלפירוש ראשון קשיא ההיא דהנזקין, ואי אפשר להעמיד אותו פירוש אלא אם נאמר דיש קנין לגוי להפקיע, דאי לא מה לי שדה גוי מה לי שדה ישראל. ובעל התרומה כתב דההיא דהנזקין כמ"ד קדושה שנייה קדשה לעתיד, ושמיטה נוהגת אע"פ שאין יובל, ובודאי דהכי קי"ל.

וא"כ נתבאר שאסור (לגוי) [לנו]⁵⁵ לעשות מלאכה בשדה שביד הגוי ובקדושתה עומדת, כמו שדה עומד ביד ישראל.

ולענין פירות הגוי שזרע בשדה, אם מותר לישראל לקנות מאותם פירות אם לאו. גם בזה יש מחלוקת בין הראשונים. כי דעת הראב"ד לאסור הפירות באכילה כפירות ישראל, כ"כ על אותה ברייתא דיבמות פרק אחרון (קכב, א) גוי שבא ואמר פירות הללו של ערלה הם של עזקה הם אינו נאמן, וכתב הראב"ד (כתוב שם לסוכה יט, ב; תמים דעים ס' רמא) פירוש עזקה ארץ עבודה, ואם ספיחים אסורים בשביעית, כל שכן פירות ארץ עבודה, בין של גוים בין של ישראל. הרי שכתב בפירוש דפירות ארץ עבודה של גוים אסורים בשביעית, כל שכן פירות ארץ עבודה בפירות ישראל. וכן נראה דעת רש"י (שם ד"ה של עזיקה) שפירש של עזקה, פרדס מעוזק ושמור וגדר לו סביב, והתם ודאי משדה של גוי הם שהרי גוי מוכר אותם, ואעפ"כ טעמא דלהשביח מקחו ואינו נאמן הא אם מהימן אסוריו, כי מכאן הוכיחו

52 נראה שקודם דן רבינו בהלכה אי יש קניין לגוי בא"י להפקיע קדושתה, ומסיק שאין להם קניין. והנה רבינו ס"ל ששביעית בזמן הזה מדרבנן, כמו שכתב להדיא בדבריו ליד הערה 67, ובכל זאת ס"ל שאין לעבוד בשדה גוי, ולא חילק בין מלאכה דאורייתא למלאכה דרבנן, דלא כשיטת בעל התרומה שרבינו הביאו לקמן. וכדעת בעל התרומה כן דעת הגר"א בביאורו ליו"ד ס' שלא ס"ק כח, ופאת השולחן ס' כג בסוף ס"ק כט, וראה גם במבוא לספר שבת הארץ פי"א. בירור השיטות השונות והפניה לדבריהם ימצא המעיין באוצר התשובות לר"ד אביטן, הלכות שביעית ח"א, בית עוזיאל, [חש"ד], פ"ב אות יז, עמ' צב-צח.

53 נראה מדברי רבינו שאין חילוק בין מלאכה האסורה מהתורה לבין האסורה מדרבנן, וסבירא ליה שבכל גוונא יש איסור.

54 עיי"ש שלפנינו הנוסח שונה, אבל לעצם הענין אין נפקא מינה בדבר.

55 כך הוגה בגליון, וכצ"ל.

הראשונים⁵⁶ שעורלה נוהגת בשל גוים, דקתני של עורלה הם, והיינו משום דמסתמא מפירות שדהו הם ואע"פ כן אסורים אי לאו משום דלא מהימן. וכן נראה גם דעת התוס' שקיימו שם פירוש זה של רש"י. וכן נראה גם דעת הרמב"ן (בחידושו שם) שפירש עזקה מלשון מצאו יושב ועוזק תחת הזיתים (מנחות פה, ב), שפירושו חופר או עושה כמין גדר למלאתו עפר ואברויי אילנא הוא ואסור, ופירות עצמן אסורין דמחמת עבודת שביעית [באון]⁵⁷, וקיי"ל הנוטע בשביעית יעקר (תרומות פ"ב מ"ג), ושדה שנטיבה לא תזרע למוצאי שביעית (מו"ק יג, א). עכ"ל. נראה שגם הוא סובר דגם פירות שדה של גוי אסורים בשביעית, דהא בשל גוי מיירי, וכאשר נתבאר אבל הרמב"ם נראה שחולק בזה, וסובר דפירות שזרע הגוי בקרקע שלו מותר לישראל לקנותם ממנו, שכן כתב פ"ד (הכ"ט) וז"ל, גוי שקנה [קרקע] בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרים, שלא גזרו על הספיחים אלא משום עוברי ישראל⁵⁸, והגוים אינם מצווים על השביעית כדי שנגזור עליהם. ע"כ. וביאור לשונו, לפי שדעתו הוא שאע"פ שהכתוב אסר עבודה בשביעית לא אסר הפירות באכילה, שהרי בנוטע ומבריק אמרו יעקור, ואעפ"כ הוא סובר שאם לא עקר פירותיו מותרין, וכאשר כתב הרמב"ם סוף פ"ג, אלא שחכמים גזרו על הספיחים כאשר כתב רמב"ם בתחילת פ"ד. ואפילו אם נאמר שמה שזרע ישראל בקרקעו מדינא הם אסורים מפני שעבד עבודה בשביעית, מה שזרע הגוי אין נקרא אלא ספיח, דהרי הוא אצלינו כעולה מאליו, שהרי לא נעשה איסור בדבר. ואם איתא דאסור, מטעם גזירת ספיחים הוא שאפשר לאוסרו, לכך כתב הרב שלא תאסור אותו משום ספיחים, דלא גזרו עליהם אלא משום עוברי עבירה וכו'.

ובעל כפתור ופרח (פמ"ז, מהד' המכון ללימודי מצוות התלויות בארץ [ירושלים], תשנ"ט) ח"ג עמ' קנ) תמה על לשון זה, וכמה תמה⁵⁹, למה פירות הגוי יהו מותרין, שהרי שנינו (שביעית פ"ז מ"א) לא נאכל ולא נעבד, והרב עצמו פירש במשנה שאם תעבד ע"י אחר אסור לאכול ממה שתוציא. [ו]אם הוא מחלק בין קרקע גוי לקרקע ישראל א"כ אתי ליה מטעם יש קנין, ואנן⁶⁰ קי"ל דאין קנין לגוי כאשר נתבאר. והאריך מאוד בקושיא זו, וחשב שפירות הגוי לחוד וספיחיו לחוד, ומכח כן העלה שגם פירות הגוי שזרעו בקרקעו אסורים, ולדעתו פתח בחדא וסיים בדבר אחר. ולי נראה דלא דק שפיר במילתא, שהתורה לא אסרה עלינו בשביעית אלא שלא

- 56 הב"י יו"ד סי' רצד אות ח מנה את הראשונים הסבורים כן, ומהם הביאו ראיה זו, וכן הריטב"א קידושין לו, ב ד"ה מתני'.
- 57 כך לשון הרמב"ן שהובא לקמן, כשלוש שורות לפני הערה 66.
- 58 לפנינו: עוברי עבירה, וכן כתב בעצמו בסוף הקטע. ככל הנראה נוספה המלה "בישראל", אולי על ידי מעתיק, לתוספת פירוש.
- 59 נראה ששתי מלים אלו מיותרות, אם כי אפשר להסבירן בדוחק.
- 60 בכפתור ופרח לפנינו לא הקשה כן, אלא הקשה דאם כן לא היה צריך הרמב"ם להזכיר ספיחין. דהיינו הטעם שכתב הרמב"ם בהלכה זו "שלא גזרו על הספיחין", מלמד שאין הלכה זו מבוססת על אין קנין לגוי.

לעשות מלאכה והעושה לוקה, אבל הפירות עצמן אין בהם אסור, וכאשר כתב רמב"ם סוף פ"ג גבי נוטע שאם לא עקר הפירות מותרין, וכן שבת נאסר במלאכה ואם עבר ועשה [מותר]⁶¹, וכל שכן אם זרע הגוי אפילו בקרקע הישראל בודאי שאין איסור בפירות מן התורה, אלא שחכמים אסרו הכל ואפילו ספיחים, וא"כ מה שזרע הגוי לספיחים הוא דדמי, כאילו עלו מאליו, כיון שלא זרעו הישראל, מה לי זרע אותם גוי מה לי עלו מאליהם, וא"כ אין בהם איסור אלא מגזירת ספיחים. והו ביאור המשנה שאמרה לא נאכל, פירוש אם נעבד ע"י אחר, ולא מטעם יש קנין הוא אלא מטעם ספיחים, ובקרקע ישראל מיירי במשנה. וכן כתבה רבינו לאותה משנה סוף פ"ד בלשון ספיחים, כל שהחזיקו עולי בבל אסור בעבודה וכל הספיחים הצומחים בו אסורין באכילה, והוא פירוש לא נאכל הנזכר במשנה, וכל שלא החזיקו בו וכו' וכל הספיחים הצומחים בו מותר, והוא פירוש נאכל הנזכר במשנה. מעתה לשון הרמב"ם לא קשה מידי, כי דעתו שמה שזרע הגוי אין בו אלא איסור ספיחים שגזרו משום עוברי עבירה, ובספיחי ישראל גזרו אבל בספיחים של גוי לא שייך למיגזר, וא"כ גם מה שזרע בידו הגוי בקרקעו מותר לישראל לקנותו, כי אינו אלא ספיח כאילו עלה מאליו, ובהא לא גזרו. ולמד כן הרב⁶² מהא דאמרין פרק חלק (סנהדרין צא, א) כשבאו אנשי מצרים לדין עם ישראל לפני אלכסנדרוס מוקדון ונצחו אותם ישראל והניחו שדות זרועות וכרמים נטועות וברחו, ואמרו שם תנא אותה שנה שביעית היתה וסמכו ישראל עליהם, וזאת היא הגירסא המדוייקת, וכן מצאתיה בגמ' כתיבת יד⁶³. ואם לא כן מאי נפקא מינה מה שהיתה שנה שביעית, אלא שנעשה להם הנס באותו זמן שלא זרעו ישראל שדותיהם, ולקחו שדות של גוים ונתקיים יכינו רשעים וצדיקים ילבשו (עפ"י איוב כז, יז), ומשמע דבא"י היה, מוכיח מכאן דמה שזרע הגוי בקרקעו (וזרעה)⁶⁴ פירותיה מותרין לישראל.

ובעל כפתור ופרח נראה (שמפמה) [שמפרשה] במקום קדושה ראשונה מכח הקושיא שכתבתי. ובוודאי שאם הרב היה מדבר במקום קדושה ראשונה לא היה כותב שקנה קרקע בא"י סתם, שבכל חיבורו בכל מקום שמזכיר א"י על א"י כולה קאמר אף מקום שכבשו עולי בבל, ואיך נוציא לשון זה ממשמעותו ונוציא עיקר א"י מכלל לשון זה, ודאי שאין הדעת סובל זה, והדבר ברור ג"כ שאין לומר דבספיחי שדה הגוי מיירי, דהא זרעה קאמר. ולכן איני רואה בשום אופן שיסבול לשון זה פירוש אחר.

וכיון שמצאנו להרמב"ם שדעתו להקל, יכולים אנו לומר שגם דעת רש"י כן הוא לפי פירוש שני שפירש באותם של עזקה (יבמות קכב, א). כי הקשה על אותו פירוש

61 בכתב היד יש כאן רווח בן מלה אחת, ולכן השלמנו.

62 ראייה זו הובאה גם בכפתור ופרח שם, והיא לכאורה סתירה לדעת בעל כפתור ופרח עצמו, ועמדו על כך שם בהערות, ראה עמ' קנה הערה 235.

63 ראה לעיל הערה 13.

64 מילה זו מיותרת.

שכתבתי דמה נפשך, אי קודם הביעור איירי בכל גוונא שרי, ודחה אותו. ואע"פ שבתוס' הקשו על קושיא זו ואמרו שאם הוא משומר הוא אסור באכילה, וילפי לה מהא דדרשינן מן המשומר אתה בוצר וכו', לא קשיא, כי כבר פרש"י בפירוש החומש (ויקרא כה, יא⁶⁵) שזהו ליתן לאו על הגודר כרמו ואינו מפקיר אותה, וכן דרשו בספרי (ספרא, ר"פ בהר) לא תבצור כדרך הבוצרים, וכן הכריח הרמב"ן (בחידושי ליבמות שם) בדבריו, וכן הקשו בתוס' פרק לולב הגזול (סוכה לט, ב ד"ה בד"א) על מי שסובר שהם אסורים באכילה מההיא דת"כ, ולא תירצו דבר. וז"ל פירוש השני לרש"י, וכמדומה לי שהיא עיר בא"י ופירותיה משובחים, ואם היה גוי זה בחוץ לארץ ומשבחם ואמר מעזקה הבאתי אותם אין חוששין שמא מישראל לקחם ולא נתעשרו וכו'. ובזה אין להכריח משם, דלאו בדין שביעית מיירי.

והשתא דאתינא להכי אפשר דאף לדעת רבותיו שפירשו פירוש ראשון, וגם התוס' שקיימו אותו, וגם הרמב"ן שפירשה ג"כ משום אסור שביעית, אין להכריח דבר, דאפשר דהיכא דקים לן שהם משדה גוי מותרין הם כיון שלא נעשה אסור בדבר, אלא קמ"ל דלא חיישינן שמא מישראל לקחם. א"נ דמיירי אע"ג דברינא לנו שמישראל לקחם, והוא אומר שמשדה עבודה הם. וכן נראה ממה שכתב הרמב"ן דמחמת עבודת שביעית באו, בדגוי מאי עבודת שביעית איכא, והלא אינה מצווה על השביעית, וכי אתו מעבודת שביעית מאי הוי. גם מאי שכתב וקיי"ל הנוטע בשביעית יעקור בישראל היא. נמצא שאין לנו מי שיסבור כן בפירוש אלא הר"א⁶⁶, ובוודאי דלהרמב"ם שומעין אפילו שהוא להקל, כל שכן לפי מה שכתבתי למעלה דלדעת כל הראשונים אף שמיטת קרקעות מדבריהם היא, לבד בעל העיטור והרמב"ם⁶⁷, וגם יש מי שכתב שאינה נוהגת כלל⁶⁸, וכיון שמצאנו להרמב"ם מיקל בשל גוים עליו סומכין.

ועדיין צריך לבאר אם אותם פירות שקונין מן הגוים, אם יש להם דין פירות

65 ברש"י שם אינו מפורש, אבל כן הסביר הרמב"ן את דברי רש"י, עי' ברמב"ן.

66 היינו: הראב"ד, שהביא רבינו את דבריו לעיל.

67 רבינו סובר שלדעת הרמב"ם שמיטה בזמן הזה מדאורייתא. וכבר נחלקו רבים בדעת הרמב"ם אי ס"ל מדאורייתא או מדרבנן, ראה לאחרונה ד' הנשקה, 'לגילגוליה של שיטת הרמב"ם על שביעית בזמן הזה', אסופות, ח (תשנ"ד), עמ' קסט-קפד. הוכחות רבינו לשיטתו בדעת הרמב"ם חסירות בתשובה זו כמו שכתבנו לעיל בהערה 51. מכל מקום יש לדעת שהרדב"ז בפירושו להל' שמיטה פ"ד הכ"ט כתב שהרמב"ם ס"ל ששביעית מדאורייתא, אבל לדעת ר"י קורקוס שם פ"ט ה"ב שהרמב"ם ס"ל שהיא מדרבנן, וכי כך מצא בספר כתיבת יד. ניתן לומר כי אם אכן המשיב הוא ר"י קורקוס הרי שתשובה זו נכתבה טרם שמצא את שיטת הרמב"ם בספר כתיבת יד, ולכן היה סבור שדעת הרמב"ם היא שמיטה מדאורייתא, כפי שאחרים סבורים בדעתו כמו שכתבתי במבוא.

68 אם הוא הראב"ד שהביאו רבינו לעיל, הרי שלפי זה רבינו אינו יודע כי הראב"ד חזר בו, ראה לעיל הערה 47. אבל אפשר שרבינו התכוון לרז"ה בעל המאור, שאף דעתו כן, אלא שכאמור יש שם חסרון בתשובה, ואין לדעת מה היה כתוב שם, וראה לעיל הערה 22.

שביעית ליאכל בקדושת שביעית ולבערם בזמן הביעור, וכל שאר דיני שביעית, אם לא.

בזה דעתי נוטה להחמיר, דכיון שכבר הסכימו רוב גדולי המורים⁶⁹ דהלכה כרבה דאמר (גיטין מז, א) אין קנין לגוי להפקיע הקרקע מקדושתה, והקרקע בקדושתה עומדת, הרי דין מה שזרע הגוי כדין ספיחי ישראל, דיש להם חומר שביעית, ובוודאי כשגזרו להחמיר באו ולא להקל, ודין שביעית במקומו עומד וקרקע בקדושתו הוא בכל מקום שהוא, ואין הפרש בין גדלו הפירות ברשות הגוי לגדלו ברשות ישראל כיון דאין קנין.

ואע"פ כן יש לדון על זה ממה שכתב הרמב"ם פ"א מהלכות תרומות (ה"י) גבי ההיא דאין קנין וז"ל, גוי שקנה קרקע בא"י לא הפקיעה מן המצות וכו', לפיכך אם חזר ישראל ולקח ממנו אינה ככיבוש יחיד אלא מפריש וכו' ומביא ביכורים, (וכל) [והכל] מן התורה כאילו לא נמכרה לגוי מעולם. ע"כ. נראה מלשון זה דמאי דאמרינן אין קנין היינו לענין אם חזר ישראל ולקח השדה, אבל כל זמן שהיא ביד הגוי לא. הא ליתא, דכד מעיינת שפיר תשכח שאין שום הפרש בין קרקע העומד ברשות הגוי לעומד ברשות ישראל, שאם גדלו הפירות ברשות הגוי ומכרן לישראל ומרחן ישראל חייבין הם בתרומה מן התורה, (אם) [ואם] גדלו בקרקע ישראל ומכרן לגוי ומרחן הגוי פטורין הם, נמצא שאין הפרש בין אם חזר וקנה או לא. ומה שכתב לפיכך אם חזר וקנה וכו', משום כמה דברים דלא שייך בעודה ברשות גוי כמו ביכורים שהזכיר, וגם לקט וכו', וסד"א כיון דבעודה ברשות גוי לא שייכי, כשמכרה לישראל כיבוש יחיד הוא, קמ"ל⁷⁰. וגם מפני שבעודה ביד הגוי מסתמא הגוי הוא גומר את הפירות וממרחן, ואי הכי פטורין הם דדרשינן דיגונד ולא דיגון גוי (גיטין מז, א), להכי נקט וחזר ומכרה דהוי מילתא פסיקתא, וסמך על מה שביאר אח"כ דוודאי ליכא למטעי. וכן כתב בתחילת לשונו אלא הרי היא בקדושתה, ודקדוק הלשון מורה כן כי לא כתב כיצד גוי וכו' אלא לפיכך וכו'. וכן פירשו ראשונים ואחרונים⁷¹.

ועדיין היה אפשר להקל בדבר ולומר, דמאי דאמרינן בקדושתה עומדת היינו לאסור ישראל לעשות מלאכה. אבל פירות שגדלו בקרקע הגוי ולא חל עליהם קדושה דין שביעית ולא באו לידו מן המופקר אלא שקנאם מן הגוי, אפשר שאין בהם קדושת שביעית. דבשלמא בלוקח מן המופקר והשבות הוא שאמר הכתוב והיתה שבת הארץ לכם לאכלה (ויקרא כה, ו) ולא לסחורה (ע"ז סב, א), וכלה לחיה

69 רמב"ם הלכות תרומות פ"א ה"י, והביאו רבינו לקמן, וראה ברמב"ם שם מהד' פרנקל במקורות וצינונים. ראב"ד שם הי"ג, ר"מ המאירי בגיטין מז, א. וכן נקט לשון זה בכפתור ופרח פ"ד, ח"א עמ' לז: "על דין קנין הגוי בארץ ישראל פסקו הרבה שאין קנין".

70 וכן כתב הרדב"ז בתשובותיו סי' ב' אלפים יג, וכן כתב בפירושו לרמב"ם שם, דלא ככסף משנה שם, ודלא כר"י קורקוס בפירושו להל' בכורים פ"ב הט"ו.

71 איני יודע למי כוונתו, אלא אם כן נניח שהעתיק מר"י קורקוס כמו שהעלתי אפשרות זו במבוא. אמנם עדיין לא מצאתי מי הם "ראשונים" שהזכיר כאן.

מן השדה (תענית ו, ב) וכו', אבל במה שלקח מן הגוי אין זו שבת הארץ, ואין בפירות האלו קדושת שביעית, אלא הרי הן כפירות שאר השנים, ואין פירות אלו נקראין פירות שביעית, שאם היו פירות שביעית היו אסורים באכילה, וכיון שהם מותרים אין נקראין פירות שביעית, ואם היה דעת רבינו להחמיר היה מפרש מותרים אבל יש בהם קדושת שביעית, וכל כי האי לא היה שותק.

אבל עם כל זה הדעת מכרעת שדין פירות שביעית יש להם, ובכלל פירות שביעית הם. ודמיה הא מילתא לתרומה ומעשרות, כמו שהלוקח פירות שגדלו בקרקע הגוי חייב לעשר ולתרום, אלא שאם מרחן הגוי נפטרו מפני שאמר הכתוב דגנך למעט דיגון גוי, ה"נ פירות הנקחין מן הגוי קדושת שביעית יש להם ככל חומר פירות ישראל.

וכן מצאתי כתוב (הובא בכפתור ופרח פ"ד, חלק א עמ' מז) בשם מה"ר אליעזר⁷² שכתב בהלכותיו על אשר פסק אין קנין וז"ל, וצריך לזיזהר בכל מקום מפירות שגדלו בא"י ברשות הגוי ככל חומר אותם פירות שגדלו ברשות ישראל בין לענין תרומות ומעשרות בין לענין שביעית. ע"כ.

ואע"פ שאפשר דמה"ר אליעזר סובר דאסורים אף באכילה כדברי הר"א⁷³, מ"מ כיון שכתב סתם משמע דאף בספיחי הגוי מיירי, שכן כתב שגדלו וכו', ובספיחי הגוי הא משמע דמודו דשרו, שאין אסורים אלא בקרקע עבודה, ואעפ"כ כתב שדינם כדן פירות ישראל. אפשר לומר שכן דעת רש"י ז"ל במה שהקשה בההיא דעזקה על פירוש רבותיו, מה נפשך אי קודם הביעור מותרין הן ואם לאחר הביעור אסורין הם הכל בין מופקר בין שמור, והתם מסתמא הפירות של גוי הם, ואע"פ כן אמר שהם אסורים לאחר הביעור ולפני הביעור מותרים, והרי זה כאשר העליתי לדעת רבינו. הא למה זה דומה, לספיחי חרדל שהם מותרים, לפי שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה⁷⁴ (שביעית פ"ט מ"א), ואעפ"כ משמע דקדושת שביעית נוהגת בהם, וכן ספיחים העולים בשדה בור שהם מותרין (רמב"ם הל' שמיטה פ"ד ה"ד) וודאי נוהג בהם קדושת שביעית. ובזה ניחא מה שהקשו בתוס' אפילו לפי שיטתם, שהם סוברים דמן המשומר אי אתה בוצר היינו שאסור לאכול, דשאני התם דפירות הם של ישראל, אבל כאן בחזקת הגוי הם, דבשלמא (לפירוש) [לפירוש רש"י] שמפרש שהביאם מעזקה היה אפשר לומר שיש לחוש שמא מישראל לקחם, אבל הכא דקאמר מפרדס מעוזק מסתמא משלו קאמר, ולכך מקשה עליהם דלאחר הביעור הכל אסור. שמא תאמר כיון שהעלינו שקדושת שביעית יש בהם א"כ יהיה אסור

72 הוא ר' אליעזר מקינון, רבו של בעל כפתור ופרח. בעל כפתור ופרח מביא מדבריו מספר פעמים, ונראה שהדברים נלקחו מחיבור הלכתי שכתב. ראה מבוא לכפתור ופרח, מהד' המכון ללימודי מצוות התלויות בארץ (מהד' שניה, ירושלים תשנ"ז) עמ' 18-19.

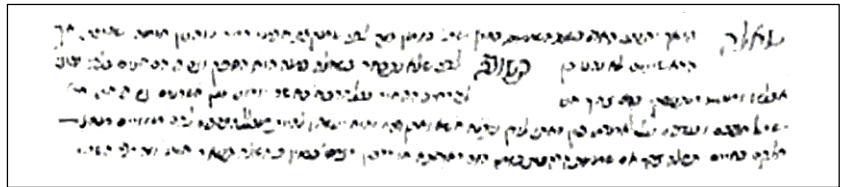
73 היינו: הראב"ד, שהביא רבינו את דבריו לעיל.

74 אלו דברי ר' יהודה במתניתין, אבל חכמים חולקים וס"ל דכל הספיחין אסורין, וכן הלכה, ורבינו הביא זאת רק כדוגמה בעלמא.

לקנותם ממנו, כי הדמים הם נתפסים בקדושת שביעית, וכמו שאמרו אין מוסרין דמי שביעית לעם הארץ (סוכה לט, א). הא ליתא, דעם הארץ שאני, שהוא מצווה על השביעית ועובר על לפני עיוור לא תיתן ממשול, מה שאין כן בגוי שאינו מצווה על השביעית, ואפשר דגם הדמים אין נתפסין בקדושת שביעית, שאין שום קדושה על הפירות כשהן בידו כי הוא אינו מצווה, וגם כי אינם נתפסים אלא כשהמוכר בר חילול מתחללין הפירות מדרך מקח, אבל מגוי לא, וכן אמרו שדמי ע"ז ביד גוי מותרין וביד ישראל אסורין.

עלה בדינינו, שפירות הגוי כשבאו לרשות ישראל צריך לנהוג בהם קדושה⁷⁵, אבל לקנות אותם ממנו יש להקל כדעת הרמב"ם. ומ"מ אם זה לוקח אותם פירות מן הגוי סתם, ויש להסתפק בהם אם הם משנה זו או משנה שישית, נראה שאפשר להקל בדבר. ומ"מ נראה שחייבין בתרומה ומעשרות⁷⁶, דע"כ לא נפטר פירות שביעית אלא מפני שהם הפקר והפקר פטור מן המעשרות, וזה אינו הפקר. וכ"כ בעל ספר כפתור ופרח ז"ל (שם, עמ' קנו).

גם כתב (כפר"פ ר"פ נא, עמ' ר) ענין הביעור בארץ, יש לנו היום שלושה ביעורים, ב' מעשר שני וא' לפירות השמיטה, ושלושתן נוהגין היום⁷⁷, לחוש לכל הדעות. ע"כ. והדבר קשה להצריך כמה ביעורים (שהיו) [שהיו] נוהגים ביעור בפירות הגוים, כי רוב פירותיהם של גוים היו כאשר כתב הוא בכמה מקומות...⁷⁸

75 כבר כתבתי במבוא שדבר זה עמד במחלוקת חכמי הדור, בין מרן הב"י שאמר שאין בפירות קדושת שביעית לבין המב"ט שאמר שיש בפירות קדושת שביעית. והמחלוקת נמשכת גם בימינו, שבירושלים רובא דעלמא נוהגים כמרן, אבל הואיל והחזו"א פסק כמב"ט, לכן בבני ברק רובא דעלמא נוהגים כמותו. והדברים ארוכים, ואכ"מ.

76 הנה מרן והמב"ט שנחלקו אם יש בפירות קדושת שביעית, נחלקו גם אם חייבים בתרומות ומעשרות. מרן שסבר שאין בפירות קדושת שביעית חייב בתרומות ומעשרות, והמב"ט פטר. הרדב"ז בתשובותיו ח"ה סי' ב' אלפים רכא כתב שחייבים בתרומות ומעשרות והאריך בדבר, והביאו בפאת השולחן סוף סי' כג, וכתב: "ומי לנו גדול כמו הגאון הרדב"ז שהיה בימי מרן והמב"ט והכריע כפסק מרן". אמנם לרבינו כאן יש דרך שלישית, שאע"פ שיש בפירות קדושת שביעית, בכל זאת חייב בתרומות ומעשרות. וראה במבוא בענין זה.

77 שלוש המלים הבאות אינן לפנינו בכפתור ופרח.

78 מכאן ואילך חסר, וחבל על דאבדין. מכל מקום נראה כי רבינו סבור כי פירות שגדלו אצל גוים חייבים בביעור, אלא שלא כתב מה לעשות, ואם יש דרך להקל בדבר. ובפירוש ר"י קורקוס בהל' שמיטה פ"ז ה"ג כתוב שחייבים בביעור, והציע דרך מיוחדת לקיים מצות ביעור בלא הפסד, עיי"ש, והובאו דבריו בכסף משנה שם.